

УДК 811.111

БАГАТОЛИКИЙ «ДЖЕНТЛЬМЕН»: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ МІЖ МИНУЛИМ І МАЙБУТНІМ

Михайліченко Ю.В., к. пед. н., старший викладач
кафедри журналістики і міжнародних відносин
Київський університет культури

У статті здійснений стислий діахронічний аналіз понятійної реалізації лінгвокультурного концепту «джентльмен» у Великобританії. Розгляд лексикографічних першоджерел, нормативно-правових актів Великобританії різних періодів історії країни дозволив простежити етимологію й еволюцію змісту концепту, виділити основні тенденції в динаміці значення й семантики лексеми «джентльмен» від часів виникнення до наших днів. Підкреслено, що в Україні, як і у Великобританії, цей концепт у якості запозиченого з часом також зазнав значних трансформацій змісту й сфери вживання, тому відсутність чіткого й однозначного його трактування зумовлює неоднозначні підходи до прагматичності використання з погляду фразеології.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, джентльмен, лексема, етимологія, Великобританія, семантика.

В статье дается краткий диахронический анализ понятийной реализации лингвокультурного концепта «джентльмен» в Великобритании. Рассмотрение лексикографических первоисточников, нормативно-правовых актов Великобритании разных периодов развития страны позволило проследить этимологию, динамику эволюции и содержания концепта, выделить основные тенденции в динамике семантики лексемы «джентльмен» со времен возникновения до наших дней. Подчеркнуто, что в Украине, как и в Великобритании, этот концепт в качестве заимствованного со временем также претерпел значительные трансформации в содержании и сфере применения, поэтому отсутствие его четкой, общепризнанной, однозначной трактовки обуславливает весьма неоднозначные подходы к прагматичности использования с точки зрения фразеологии.

Ключевые слова: лингвокультурный концепт, джентльмен, лексема, этимология, Великобритания, семантика.

Mykhailichenko Yu.V. MANY FACES "GENTLEMEN": LINGVOCULTURAL CONCEPT BETWEEN THE PAST AND FUTURE

The article gives a brief diachronic analysis of the conceptual realization of the lingvocultural concept "gentleman" in Great Britain. Consideration of lexicographical primary sources, normative legal acts of the Great Britain of different periods of the country's development allowed to trace the etymology and evolution of the content of the concept, to highlight the main trends in the dynamics of the semantics of the "gentleman" lexeme from the time of origin to the present day. It is emphasized that in Ukraine, as in the UK, this concept as borrowed, over time also underwent significant transformations in content and scope, that the lack of a clear and unambiguous interpretation of it causes very ambiguous approaches to pragmatic use in terms of phraseology.

Key words: linguocultural concept, gentleman, lexeme, etymology, Great Britain, semantics.

Постановка проблеми. У плані заходів, спрямованих на активізацію вивчення громадянами України англійської мови на період до 2020 року, затвердженому розпорядженням Кабінету міністрів України від 10.03.2016 р. за № 199-р, перед відповідними інституціями поставлене завдання забезпечити проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо важливості вивчення англійської мови й ознайомлення з можливостями її використання [8]. Ураховуючи те, що процеси глобальної інтеграції, яка відбувається в сучасному світі, викликають зростаючий інтерес до етнокультурного характеру й ментальності носіїв мов, які вивчаються, певної уваги в такому контексті заслуговує англомовний концепт «джентльмен», який на сучасному етапі набув статусу інтернаціонального.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоаспектні підходи до трактування

концепту «джентльмен» у різних аспектах лінгвістики розглянуті в наукових працях дослідників цієї теми: Г. Абилової, Н. Аристової, Г. Безкоровайної, О. Білецької, Дж. Брауера, Н. Демурова, Е. Кейді, С. Кончакової, М. Осовської, Л. Фадєєвої, низки інших українських і зарубіжних науковців. Однак деякі аспекти цієї багатогранної теми ще вимагають, як визнають вищезазнані автори, більш розгорнутого та поглибленого розгляду й вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд етимології й еволюційної трансформації змісту концепту «джентльмен» в англійській і українській мовах, сфер їх активного використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Британське слово «джентльмен» уже давно широко вживається в українській і російській мовах у якості запозиченого з анг-

лійської лексики. Особливе поширення воно отримало після виходу в світ у 1828 р. перших примірників роману англійського письменника сера Едварда Бульвер-Літтона «Пелем, або Пригоди джентльмена» (Pelham, or Adventures of a Gentleman). Роман, зауважимо, був із захватом прочитаний О. Пушкіним, а десь у 1834–1835 рр. він навіть зробив нариси плану свого «Пелема», свого «континентального джентльмена», стійко ввівши це слово в тогочасну літературну мову [7, с. 24].

Але відсутність у соціологічних та інших глосаріях відповідної дефініції й нині робить поняття «джентльмен» для переважної більшості українськомовних і російськомовних людей вельми широким, нечітким, розмитим. Одне з найбільш поширених сучасних понять асоціює це слово виключно з титуловою людиною, представником відомого й давнього роду, своєрідним британським аналогом стовбового дворянина. Друге – з висококультурною, вихованою й заможною людиною, зразком для наслідування, рафінованим комільфо будь-якого походження. Але оскільки зразки для наслідування в різних соціальних стратифікаціях часто дуже відмінні, як, до речі, і самі уявлення про культуру й вихованість, то нерідко їх представники підспудно мають на увазі інваріантні й варіантні характеристики джентльмена, зумовлені контекстом суто суб'єктивного сприйняття навколишнього середовища, специфікою соціального мікросередовища кожного індивіда й соціального континууму.

Відіграє значну роль відсутність чіткого і єдиного визначення цього слова в англійських словниках, українськомовних і російськомовних словниках іншомовних слів і тлумачних словниках. Це підтверджує й міні-екскурс найбільш відомими з них, починаючи з другої половини ХІХ ст.

Так, «Словник іншомовних слів, які увійшли в російську мову», виданий ще в 1859 р., роз'яснює: «Джентльмен у прямому сенсі означає дворянин; у застосуванні – людина з благородними манерами й аристократичними звичками...» [4, с. 211].

У 1865 р. аналогічний словник «Пояснення 25 000 іноземних слів, що увійшли в російську мову» дає дещо відмінне тлумачення слова: «Джентльмен – загальна назва в Англії порядної людини, вихованої, ввічливої, сповненої честі й шляхетності» [5, с. 38].

Через п'ятдесят років «Повний словник іншомовних слів» пояснює слово так: «Джентльмен – вихований благородний світ-

ський англієць і взагалі людина, щодо якої хочуть особливо підкреслити її моральну порядність і гарне виховання; в Англії – ввічливе звернення до будь-якого чоловіка...» [6, с. 96].

У 1971 р. у другому томі авторитетного одинадцятитомного тлумачного «Словника української мови» було надане таке визначення слову «джентльмен»: «1. Людина, що додержується прийнятих у буржуазно-аристократичному суспільстві правил поведінки...; 2. Про людину, яка відзначається вишуканістю одягу й манер...» [9, с. 194].

Сучасний електронний словник іншомовних слів, який містить науково-популярне пояснення слів чужомовного походження з наведенням їх українського відповідника й синонімічного ряду, щодо слова «джентльмен» дає таку трактовку: «англ., букв. – благородна людина. 1. Дворянин, особа аристократичного походження. 2. Шанобливе звертання до чоловіка. 3. перен. Благородний чоловік, коректна вихована людина...» [11].

У наступні роки, аж до появи новітніх словників, їх укладачі продовжували дещо по-різному пояснювати й трактувати зміст цього слова [3]. Такі нечіткості у формулюванні та деталізації змісту слова, а також породжені цим дискусії на тему, кого можна називати джентльменом, а кого – ні, властиві не тільки українськомовному середовищу [11, с. 92]. Їх корені – на батьківщині цього нині інтернаціонального слова, у Великобританії, де століття спроб внести ясність, чіткість, єдині правила й порядок вживання терміна «джентльмен» так і не привели прихильників різних поглядів ані до консенсусу, ані до компромісу.

Уперше слово «джентльмен» (gentleman) було введене в обіг в англійській мові десь у ХІІІ столітті для ідентифікації людей, що мали знатне походження, але з різних причин не мали офіційно присвоєного їм відповідного титулу. Деякі дослідники пов'язують появу цього терміна зі специфічними британськими правилами спадкування й насамперед зі становленням і утвердженням інституту майорату, або так званого права первородства (primogeniture). Відповідно до Першого, Другого й Третього Вестмінстерських статутів (Statute of Westminster) титул і все нерухоме майно за законом нероздільно успадковував одноосібно виключно старший син. Молодші сини перів, герцогів, баронів і лордів, обділені спадковим титулом і матеріально, за таких умов прагнули якось виділити свій неофіційний соціальний статус серед менш знатних

або взагалі не знатних за походженням членів соціуму [12, с. 52]. Є думка, що саме завдяки їхньому лобюванню в обіг і було введене слово «джентльмен», але документального підтвердження такої теорії ніхто з дослідників не наводить [2, с. 39].

Етимологія слова «джентльмен» показує його походження від латинського *gentilis* (належить до роду, родовитий) і англійського *man* (чоловік). Слово «джентльмен» спочатку означало людину шляхетного походження із заможної, знатної, титулованої династії, блискучо виховану й освічену, справжнього британця. Приблизно в той же час в англійській мові з'явилися близькі за змістом слова «есквайр» (*esquire*) – для найменування заможних чоловіків, які займали високі державні посади, але не мали жодного титулу, і «сквайр» (*squire*). Сквайрами називали великих землевласників, по суті, вони були неформальними політичними й господарськими лідерами в тому чи іншому приході, графстві чи області Великобританії.

У 1577 р. в трактаті «Опис Англії» (“*Description of England*”) історик Вільям Гаррісон (*William Harrison, 1534–1593 pp.*) соціальну структуру сучасного йому суспільства класифікував таким чином. «Ми <...> групуємо людей за чотирма категоріями. Перша – джентльмени: титулована знать, лицарі, есквайри й ті, кого називають просто джентльменами. Друга – бюргери: члени міських корпорацій, власники великої нерухомості, платники податків. Третя – заможна верхівка селянства, а також забезпечені орендарі. Четверта – поденники, залежні селяни, ремісники...» [11, с. 22].

У 1563 р. дипломат і юрист Томас Сміт (*Thomas Smith, 1513–1577 pp.*) у роботі «Про англійську державу» (“*De Republica Anglorum*”) констатував: «У нас прийнято ділити людей на чотири групи: джентльменів, городян, йоменів, ремісників або працівників. Той, хто ім'ям королеви вершить правосуддя, навчається в університеті, вивчає мистецтва й може жити, не працюючи, хто приймає на себе обов'язки джентльмена, відрізняючись при цьому джентльменською поведінкою й манерами, той повинен бути названий джентльменом...» [12, с. 44].

Письменник Генрі Пічем-молодший (*Henry Peacham, 1546–1634 pp.*) у 1622 р. у книзі «Досконалий джентльмен» (“*The Compleat Gentleman*”) докладно розглядає різні професії та спеціальності на предмет того, наскільки вони відповідають критеріям гід-

ності справжнього джентльмена. Так, правознавців і лікарів він відносив до джентльменів. Правда, не всіх, а за винятком хірургів і акушерів, оскільки вони працювали руками, тобто займалися фізичною працею. У ті роки представників цих професій, як і стоматологів, не визнавали джентльменами. Усім, хто заробляв на життя фізичною працею, а також тим, «хто працює руками» (письменникам, скульпторам, скрипалям), відмовляли в праві називатися справжнім джентльменом.

Клайв Стейплз Льюїс (*Clive Staples Lewis, 1898–1963 pp.*) у книзі «Просто християнство» (“*Mere Christianity*”) відзначав, що в ХІХ ст. джентльменами іменували людей, що жили на спадщину чи доходи з капіталу й мали можливість не працювати за наймом і не служити за контрактом у колоніях, в армії або на Королівському військово-морському флоті.

Вищевикладене показує, що в суперечках і дискусіях щодо того, кого можна назвати джентльменом, у Великобританії з вікторіанських часів домінували два протилежні погляди, зумовлені природним суперництвом між дворянством, яке втрачало колишні привілеї, і молодого буржуазією, яка стрімко набирала сил. Прихильники першого підходу єдиним і ключовим критерієм джентльменства вважали знатність, благородство походження, потужне генеалогічне коріння й родовий фамільний герб. Прихильники другого підходу брали до уваги особистий рівень матеріального забезпечення, рівень освіченості, соціальної активності, культури й вихованості людини, вважаючи соціальне походження абсолютно незначним фактором, який узагалі не варто брати до уваги.

Динаміку поглядів соціуму на феномен джентльменства і його еволюційну трансформацію показують і різні видання найавторитетнішої в метрополії Британської енциклопедії (“*Encyclopaedia Britannica*”). Так, у п'ятому виданні Британської енциклопедії 1815 р. підкреслено, що джентльмен – це той, хто, не будучи титулованою особою, має власний герб, або чий предки були вільними людьми. У сьомому виданні 1845 р. трактування вже дещо інше: до джентльменів у ньому відносять тих, чий соціальний статус вищий за вільного дрібного землевласника чи селянина – фрігольдера. У восьмому виданні Британської енциклопедії 1856 р. констатується: «Із поваги джентльменом називають усякого, хто піднявся над нижчим класом, за умови, що ця людина досягла певного рівня освіти й вихованості...».

Відомий англійський письменник і видатний громадський діяч Чарльз Діккенс не відрізнявся знатним походженням, його батько був дрібним торговцем, який завершив життєвий шлях у борговій в'язниці, але на піку своєї популярності Чарльз Діккенс прагнув бути визнаним громадськістю і як справжній джентльмен. Ця його заповітна мрія чітко проглядається на сторінках одного з основних його творів – роману з автобіографічними рисами «Великі надії» (“Great Expectations”). Сучасник Чарльза Діккенса, не менш відомий британський письменник Вільям Теккерей, автор «Ярмарку марнославства» (“Vanity Fair”), син високопоставленого колоніального чиновника, навпаки, у той самий час наполягав, що навіть найвеличніший і найгеніальніший письменник не може вважатися справжнім джентльменом, якщо він не народився в аристократичній родині. Теккерей намагався довести це не тільки особисто своєму опоненту Чарльзу Діккенсу, а й усім читачам своїх романів і нарисів.

Дебати з приводу того, хто такий справжній джентльмен, були типові для того часу, але ніде вони не кипіли так пристрасно й люто, як у тривалій закамуюльованій полеміці двох найбільш іменитих і авторитетних письменників Великобританії. Переможця в цій полеміці не було, питання, як кажуть, залишилося відкритим і дотепер.

Але до початку XIX ст. на практиці у Великобританії джентльменами частіше називали людей, що живуть на дохід від ренти чи роялті, тобто відсотків із капіталу у вигляді депозитних вкладів, цінних паперів, дохідної нерухомості, а тому не мають потреби в зароблянні коштів на життя роботою за наймом або контрактом. Із плином часу використання терміна «джентльмен» істотно розширилося, вимоги до нього знизилися, а саме поняття трансформувалося в універсальне шанобливе звертання до солідного, авторитетного чоловіка, ставши загальноприйнятим, інтернаціональним.

У минулому сторіччі у Великобританії слово «джентльмен» остаточно втратило первісне суто станове значення, ставши просто прийнятою формою шанобливого звертання до заможних, освічених і культурних людей, які мають певне суспільне становище.

Висновки з проведеного дослідження. Вищевикладене дає можливість зробити

висновок, що лінгвокультурний концепт «джентльмен» має вкрай складну багатоярусну структуру, яка поєднує як об'єктивні, так і суто суб'єктивні складники, зокрема й ментальні. Саме цим пояснюється стійка відсутність єдиного чіткого, однозначного, загальновизнаного науковим співтовариством визначення цього слова в англійській і українській мовах, що є для двох мов класичним концептом – поняттям у широкому розумінні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абилова Г. Образ «джентльмен» как лингвокультурный феномен: когнитивный и коммуникативно-прагматический аспекты: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.19. Ставрополь, 2014. 208 с.
2. Аристова Н. К этимологии лингвокультурного понятия «джентльмен». «Филология и культура. Philology and Culture». Казань, 2010, № 22. С. 154–158.
3. Безкорвайная Г. Понятие «джентльмен» в английской и французской лингвокультурах: сопоставительный анализ. Вестник Череповецкого государственного университета. 2004. № 3 (56). С. 61–65.
4. Объяснение 1000 иностранных слов, употребляющихся в русском языке. М., типография Л. Степановой, 1859. 122 с.
5. Объяснение 25 000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней / авт.-сост. М. Михельсон. М.: Изд. А. Манухина, 1865. 195 с.
6. Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке / авт.-сост. М. Попов. М., Типография Товарищества И. Сытина. 1911. 466 с.
7. Пушкин. А. Собрание сочинений в 10 томах. М.: ГИХЛ, 1959–1962. Том 5. Романы, повести.
8. Про затвердження плану заходів, спрямованих на активізацію вивчення громадянами англійської мови, на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету міністрів України. Урядовий кур'єр, офіційне видання від 29.04.2016 р. № 82.
9. Словник української мови: в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Том 2. 1971. С. 262.
10. Тлумачний словник іншомовних слів: містить науково-популярне пояснення слів чужомовного походження з наведенням їх українського відповідника і синонімічного ряду. URL: <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=5999&action=show> (дата звернення 28.04.2018).
11. Beard Geoffrey W. The Complete Gentleman: five centuries of aristocratic life. New York, Rizzoli (November 15, 1992). P. 244.
12. Brauer G. The Education of a Gentleman: theories of gentlemanly education in England, 1660–1675. N. Y., 1959. P. 211.